

دیوان حافظ تصحیح و تدوین دکتر رشید عیوضی در شانزدهمین دوره معرفی کتاب سال به عنوان کتاب برگزیده معرفی شد، به همین انگیزه گفت و گوی کوتاهی با ایشان انجام دادیم که می‌خوانید.

○ دیوان حافظ را اولین بار در چه سالی و با همکاری چه کسی تصحیح گردید؟

● دیوان حافظ را اولین بار در سال ۱۳۵۶ و با همکاری دکتر بهروز چاپ و منتشر کردم. در مقدمه دیوان حافظ که امسال برنده کتاب سال شد، به این همکاری اشاره کردم. در آن زمان ما بر اساس ۳ نسخه کامل کهن، دیوان حافظ را تصحیح و تدوین کرده بودیم. اما بعد من با مراجعه به نسخه‌های متعدد دیگر به فکر تصحیح مجدد افتادم و از آنجایی که دکتر بهروز حدود پانزده سال است در خارج از ایران هستند، طبعاً همکاری ایشان در تدوین و تصحیح دیوان اخیر عملاً مقدور نبوده است.

○ دیوان حافظ را بعدها بر اساس چند نسخه تصحیح و تدوین گردید؟

● چاپ اخیر بر اساس هشت نسخه کامل کهن منزه به سالهای ۸۱۳ تا ۸۲۷ یعنی از ۲۱ تا ۲۵ سال بعد از وفات حافظ تدوین و تصحیح شد و از میان این هشت نسخه، نسخه مورخ ۸۱۹ تاکنون در هیچ یک از تحقیقات دیگر مورد استفاده قرار نگرفته است.

○ شیوه شما در تصحیح دیوان حافظ بر چه مبنای اصولی و علمی بنا نهاده شده است؟

● در تصحیح متون کهن روش معمول و مورد قبول محققان این است که کهن‌ترین نسخه را اساس قرار می‌دهند و نارسائی‌ها و غلط‌ها را از روی نسخه‌های متأخر بر کهن‌ترین نسخه رفع می‌کنند، ولی در مورد تصحیح دیوان حافظ به کار بستن بی‌قید و شرط این روش کارساز نیست، زیرا می‌دانیم که حافظ خود پیوسته در کار تهذیب اشعار خود بوده و بیشترین اختلاف ضبها از این رهگذر پدید آمده است.

گذشته از آن، با توجه به اینکه فاصله تاریخ کتابت نسخ مورد استفاده با همدیگر از یک تا پنج سال و

فاصله نخستین آنها با هشتمین ۱۴ سال است. نمی‌توان گفت در این هشت نسخه، کدام غزل در کدام نسخه مطابق آخرین نظر حافظ است. بنابراین مبنای تصحیح بنده در محدوده همان هشت نسخه کهن یا در نظر گرفتن اهمیت انکارناپذیر نسخ کهن تر و بها دادن به ضبط اکثریت اثر و در موارد ضرورت، تمسک به ملاک‌های نقد ادبی مبتنی بر خود دیوان و طرز تفکر و شیوه بیان حافظ بوده است. و من این مطالب را به طور مشروح در مقدمه بیان کرده‌ام.

○ اصولاً تفاوت دیدگاه شما با مصححان دیگر دیوان حافظ چون قزوینی، خانلری و سایه در چیست؟

● نخست باید عرض بکنم که علامه فقید محمد قزوینی از بنیانگذاران تصحیح علمی در ایران است و ما هر چه می‌دانیم از آن بزرگمرد یاد گرفته‌ایم، چنانچه در مقدمه نوشته‌ام، نسخ مصحح قزوینی از پشتوانه دقت نظر و امانت علمی آن مرحوم برخوردار بود و با مدارک موجود آن زمان ایشان بهترین نسخه را تهیه کرده بودند ولی با گذشت نزدیک به ۴۰ سال و پیدا شدن نسخ کهن تر و صحیح تر، تصحیح مجدد دیوان نیازی اجتناب‌ناپذیر و انتشار نسخه مصحح استاد خانلری پاسخ‌بدین نیاز بوده است. استاد خانلری در تهیه نسخه خود از روش علمی استفاده کرده است ولی متأسفانه در برخی موارد نارسائی‌ها بدان راه یافته است و ضمناً از آنجا که سلیقه‌ها مختلف است، بنده علاوه بر رفع آن نارسائی‌ها با تمسک به نقد ادبی در مواردی ضبیطی غیر از ضبط مختار ایشان را برگزیدم و از این رو نسخه بنده با نسخه ایشان چه در تدوین و چه در تصحیح تفاوت‌هایی دارد که دلایل هر یک را چه در مطاوی اختلاف نسخه‌ها و چه در ضمن یادداشت‌ها بیان کرده‌ام، اما درباره نسخه مصحح شاعر گرانمایه و عزیز جناب سایه باید عرض کنم نسخه ایشان از پشتوانه سی نسخه خطی مکتوب در قرن نهم و یک نسخه چاپی قدسی برخوردار است ولی با روشی که ایشان در تنظیم و تصحیح اختیار کرده‌اند، نسخه ایشان هم با نسخه دکتر خانلری و هم با نسخه ما اختلاف‌های فراوانی پیدا کرده است.

○ به سلیقه اشاره کردید، ذوق و سلیقه شما تا چه اندازه در تصحیح اشعار حافظ دخیل بوده است؟

● منظور بنده از ذوق و سلیقه، طرز تدوین است.

زیرا در تصحیح دیوان حافظ هیچ سلیقه شخصی را اعمال نکرده‌ام. من بر این اعتقادم که هیچ مصححی نباید ذوق و سلیقه شخصی خود را به هنگام تصحیح دیوانی دخالت دهد، زیرا با اعمال نظر شخصی، به اصل نسخه خدشه وارد خواهد آورد. بنابراین اگر چه ذوق سلیم عامل مهمی در تصحیح شعر به شمار می‌آید اما اعمال سلیقه شخصی امری مردود است.

○ علت انتخاب کتاب شما به عنوان کتاب سال ۷۷ چه بود؟

● اولاً، ذلک فضل من الله و ثانیاً این سؤال را بهتر است داوران محترم پاسخ دهند، ولی آنچه به نظر من می‌رسد این است که تهیه این دیوان بر اساس مدارک قابل اعتماد و اعمال روشی دقیق و احتیاط‌آمیز و بدون دخالت دادن ذوق شخصی صورت گرفته است.

○ نسخه موجود که امسال برنده کتاب سال شد، دارای اغلاط چاپی است چرا؟

● متأسفانه چهار غلط چاپی مزاحم در متن و چند غلط در مواضع دیگر در آن راه یافته است که در غلط‌نامه همراه کتاب ملاحظه می‌فرمایید دلیل آن وسواس بیش از حد بنده است که نه در رونویسی و نه در تصحیح مطبعی کسی را دخالت نداده‌ام و دیگر اینکه به قول ایرج:

ندهد شربت شیرین به کسی

که نیفتد به درونش مگسی
امید است در چاپ دوم نیازی به غلط‌نامه نباشد.

○ آیا شما ضرورتی بر تصحیح مجدد دیوان حافظ از سوی دیگران می‌بینید؟

● تا زبان فارسی هست، دیوان حافظ به روش‌های مختلف تصحیح و به صورت‌های گوناگون چاپ خواهد شد ولی تصحیح مجدد واقعی آن در صورتی امکان‌پذیر است که نسخه یا نسخه‌هایی کهن تر پیدا شود که دارای ضبیط‌های برتر و یا حاوی اشعاری اصیل و مسلم و ناشناخته از حافظ باشد. و با تجربیاتی که بنده در طول بررسی نسخ کهن دیوان حافظ به دست آورده‌ام انتظار به دست آمدن نسخه یا نسخی با شرایط یادشده بی‌نتیجه خواهد بود.

○ از همکاری شما برای گفت و گو سپاسگزاریم.

● من هم از فرصتی که در اختیارم گذاشته‌اید، بی‌نهایت تشکر می‌کنم. □

کتاب سال ۱۳۷۷

حافظان حافظ

گفت و گو با دکتر رشید عیوضی